

БАЙ ГАНЬО И ИДЕЯТА ЗА РОДНОТО СПОРЕД ВЛАДИМИР ВАСИЛЕВ

Румен Шивачев
Институт за литература – БАН

На фона на натрупаната до края на 30-те години на XX в. литература за Ал. Константинов и „Бай Ганьо“ текстовете на Владимир Василев стоят някак встрани – като изолирани фрагменти, нежелаещи да се впишат в зададените вече проекти за автора, произведението и героя му. Д-р Кръстев, Пенчо Славейков, Б. Пенев, Ив. Шишманов, М. Арnaudов, Г. Бакалов, Г. Геземан, Ив. Мешеков, четиримата автори от дискусията на сп. „Философски преглед“ (1931) са имената на онези, които вече са поставили основите на грандиозния интерпретативно-тълкувателен и критически дискурс „Ал. Константинов – Бай Ганьо“. Като прибавим към тях и „по-тихите“ текстове на други писатели и критици като Балан, Б. Цонев, Б. Ангелов, Д. Б. Митов, бихме могли да изплетем една гъста и сложна мрежа от съществуващи вече аспекти и възгледи за Щастливеца и неговия герой. Антиномично оформеният дискурс „Ал. Константинов – Бай Ганьо“ протича твърде интензивно и плуралистично и нищо не подсказва още, че му предстои едно 35 – 40-годишно затихване под звуците на благоевско-марксисткото говорене за литература.

Действително, Вл. Василев публикува два текста за автора и героя и това създава впечатление за по-траен концептуален интерес към тях. Един по-обстояен и сравнителен поглед както към тези текстове, така и към литературната личност на редактора на „Златорог“ обаче, ни карат да допуснем, че не толкова концептуалният интерес, колкото критическото му амплуа предизвиква неговата дистанцирана позиция спрямо големия дискурс. Вл. Василев сякаш се придържа строго към ролята си на литературен критик, който се въздържа от коментари върху същността на идейните съдържания и посланията на конкретния художествен факт; от оценки и разсъждения, проециращи автора и героя според предпочитаните от него модели на социална, естетическа, стилистична и историческа репродуктивна рецепция на едно художествено произведение; не налага свои визии за образите, нито възгледи за художественото им реализиране. Сиреч, предпазва се от концептуално дописване на автора, произведението и героя.

Още заглавието на първата статия – „Една съветска книга за Алеко Константинов“, пряко насочва към изказаните по-горе наблюдения за специфично ограничената функция на критика. Текстът на Вл. Василев разглежда книгата на съветския литературен историк Н. С. Державин „История болгарской литературы. Том III. Эпоха промышленного капитализма. Выпуск 2. Алеко Константинов“, публикувана през 1935 г. Статията му излиза от рамките на рецензия за литературната периодика, но не може да не се окачестви като прагматична оперативна критика. Разглеждайки подробно книгата на Державин, редакторът на „Златорог“ признава, че появата ѝ е факт от голямо значение за българската литература, тъй като „представя първото изследване на Алековото творчество и личност, проведено с една система от идеи, която иска да бъде издържана в постройката си и неоспорима в същината си“⁽¹⁾. Според Вл. Василев текстовете на Б. Пенев „щяха да образуват цяла монография, но той не успя да я завърши“⁽²⁾. Така изследването на Державин се оказва първото систематично изследване на Ал. Константинов. Още повече че Державин „е разполагал с целия литературен материал, имал е възможност да проучи всички обстоятелства и условия на нашата общественост в Алековата епоха“⁽³⁾. Съгласявайки се с оценката на съветския литературен историк за високото стилистично майсторство на Щастливеца и адмирирайки очаквания трети том на поредицата, включващ творчеството на Вазов, Пенчо Славейков и Яворов, като факт също с голямо значение за националната литература, Вл. Василев като че ли изчерпва положителното си отношение към книгата. Социологическият подход на Державин, макар да е „по-широко обхванат от Г. Бакалов“⁽⁴⁾, следва с неотклонност и фанатичност марксистическия метод, което решително му пречи да бъде „подробен и изчерпателен“⁽⁵⁾. Поради това се оказва не само стагниращ, но и погрешен за прочита на творчеството на Щастливеца. „Да се говори за индустриален капитализъм в епохата, на която принадлежи Алеко Константинов, е ако не преждевременно, то най-малко преувеличено“⁽⁶⁾. Аргументите на редактора на „Златорог“ са категорични и точни – петнадесетината години след Освобождението са изключително кратък срок „един беден народ, който пет века е бил под пълно робство, с 85% земеделско население и 10% еснаф, не може в тоя срок... да разруши икономическата си структура и да индустриализира производството си“⁽⁷⁾. Той е изключително кратък и за писателите, за да бъдат те проникнати от духа на новата епоха, да осмислят и реализират произведенията и героите си със съдържания, които да съответстват на по-хомогенни художествени идеи и творчески концепции, съобразени при това с някакви относителни перспективи за обществено развитие. Макар критическият мотив на Вл. Василев да се отнася за социално-икономическия подход в прочита на Державин, той достатъчно красноречиво показва причината Алековото произведение да представлява спонтанен творчески акт, дължащ се най-вече на остра интуиция. Дер-

жавин се спира на „Бай Ганьо“ глава по глава, но за критика това не е качество на неговата книга. Претенциите на съветския литературен историк за работническо движение по времето на Щастливеца са крайно несъстоятелни, тъй като такова още няма, „а идеите на социализма у нас бяха носени от незначително число интелигентни“⁽⁸⁾. Наред с това „Г. Державин предявява към Алеко Константинова искания, така да се каже, преждевременни и констатира недостатъци, които не съществуват в произведението“⁽⁹⁾. От статията на Вл. Василев е видно, че съветският литературен историк почти не се занимава с творческата индивидуалност на Щастливеца, а се стреми да я приспособи към своите социални концепции. В хода на пространната си критика, извън отношението си към „третирането на образа на Бай Ганя само в плоскостта на класовата му характеристика“⁽¹⁰⁾ Вл. Василев разкрива и редица свои възгледи за Алековия герой. Без да са развити, те са твърде показателни за разбирането му на едно произведение, написано цели 40 години по-рано. Едно от важните неща, които трябва да се отбележат, е, че редакторът на „Златорог“ не се придържа към идеологията на книгата и към опростеността на Бай-Ганьовия образ. За него Бай Ганьо е най-вече българинът – нещото, което не може да се оспори, за разлика от останалите му характеристики (за такова отношение свидетелства и другата му статия). Вл. Василев оставя „отворен въпрос/а доколко Бай Ганю е представител само на простака и хищника“, след като „е образуван под въздействието на множество социални сили, които мотивират морала и характера му“⁽¹¹⁾. В този контекст критикът засяга поведенческите модели на героя, които са формирани в условията на 500-годишното чуждо владичество и които по други начини описват К. Петканов и Г. Константинов в дискусията на сп. „Философски преглед“ (1931), както и на всички онези писатели и критици, които се опитват да го осветлят не само исторически чрез така нареченото „тъмно робство“, но така също от психологическа гледна точка и като израз на спонтанната импулсивна творческа инвенция у Щастливеца. Нещо повече, Вл. Василев актуализира един проблем, който остава в периферията на големия дискурс „Ал. Константинов – Бай Ганьо“: „бързият темп, с който става у нас усвояването на чужда култура и неподготвеността ни да я възприемем, което често ни е карало да я отхвърляме“⁽¹²⁾. Какво става тогава – в процеса на възприемането, усвояването и отхвърлянето, при това извън рамките на матрицата „наше – чуждо“? Какви са характеристиките и тенденциите на тези отношения, как те се осъществяват? Зад целия дискуссионен въпрос стоят различни обяснения на поведенческите модели на Бай Ганьо както в Европа, така и в България, които са сред главните фактори за отсъствието на устойчив консенсус в прочита на неговия образ. За всичко това обаче Вл. Василев не се впуска в разсъждения – той се задоволява само лаконично да констатира актуалното наличие на тези проблеми и незадоволителността на съществуващите решения. По това време такива въпроси, относно пробле-

матиката около „Бай Ганьо“, изглеждат като попадения, но и днес провокират дискусии *pro et contra* при усвояването на чужда култура. Във всеки случай тази лапидарност на редактора на „Златорог“ подсказва резервираното му отношение към твърдите привърженици на Щастливеца като моралист-възпитател и към канонизиращата се вече негация на неговия герой. За критика е видно, че авторът на „Бай Ганьо“ няма за цел да възпитава – той просто (по) казва българина. Също така няма за цел да го изследва – той просто го описва. По този начин Вл. Василев се противопоставя на възгледи, въвеждащи прочит на героя в недоказани посоки – например, че Бай Ганьо отива в Европа, за да я види и да бъде видян от нея. Нищо подобно – той просто отива в Европа, за да търгува, т.е. с чисто практическа цел. Усвояването на чужди обществени и културни модели няма как да не поражда остра вътрешна амбивалентност на колективния национален дух. Редакторът на „Златорог“ обаче тактично мълчи, не се впуска в пространни аргументации *pro* или *contra*. Подобни негови попадения в литературата за „Бай Ганьо“ към средата на 30-те години на XX в. – плод, изглежда, на професионална критическа стратегия – има и в другата му статия „Алеко Константинов и идеята за родното“ (1938). Забележително е, че тя е почти два пъти по-къса от първата, независимо че касае проблематиката по същество. Това потвърждава предположението, че възгледите му за Алековия герой целенасочено се ограничават за подробна идейно-философска ангажираност, каквато демонстрират повечето писатели и критици. Тук критикът проследява творческото развитие на Щастливеца, придобило завършеност с образа на „славния българин“. Едно от предизвикателствата в разбирането му е, че намира за съвсем „излишен спора дали Бай Ганю е национален тип, или индивидуален. Той не е образ, още по-малко синтетичен. Тия черти и дела са нещо друго от същината на човека“⁽¹³⁾. Мярката, която критикът задава, е човешкото, а не някаква отцепена от него част, рамкираща го според стратегиите на дискурса. Като прибавим и това, че според Вл. Василев не е и социален тип (още по-малко пък съсловно-класов), стигаме до почти пълното отрицание на типологичността на Бай Ганьо. Ако се опитаме да развием и продължим този възглед на редактора на „Златорог“, той по всяка вероятност ще финализира образа като фрагмент от множество български типологии. Ако пък добавим и неговия стародавен, при-Паисиев генезис, образът на „славния българин“ ще се окаже архетип.

Краткостта на настоящия текст не позволява да се спра подробно на този актуален съвременен възглед. Във всеки случай, за Вл. Василев той е образ на човешкото в рамките на националното, който не намира път към други подобни свои събратя в европейската и световната литература. Въпреки многото интерпретативно-тълкувателни отпратки към персонажите на Молиер, Шекспир, Гогол, Додѐ и др., Вл. Василев откровено и с основание се въздържа от каквато и да било чужда литературна дестинация. Както за много

други автори, така и за него етногенезисът на Бай Ганьо е не само безспорен, но и водещ – националното е континуумът, в който възникват всички негови форми – били те етически, социални, културни, индивидуални. Независимо дали са привнесени отвън, или са чисто вътрешен продукт. Този национален централизъм не е подчертан от Вл. Василев, но полосата, по която се движи разбирането му за Бай Ганьо, води именно към такъв центризм. За редактора на „Златорог“ Бай Ганьо е безспорна част от националния дух – може би не най-добрата, но не и единствената. Всичко, което се случва, се случва вътре. Било то турско, съветско или европейско. Идеята за родното според критика не може да бъде пълноценна без образа на Алековия герой.

БЕЛЕЖКИ

1. Василев, Вл. Една съветска книга за Алеко Константинов. Златорог, 8/1935, с. 358.
2. Пак там.
3. Пак там, с. 361.
4. Пак там.
5. Пак там, с. 365.
6. Пак там, с. 362.
7. Пак там, с. 362.
8. Пак там, с. 368.
9. Пак там.
10. Пак там, с. 372.
11. Пак там.
12. Пак там.
13. Василев, Вл. Алеко Константинов и идеята за родното. Златорог, 9/1938, с. 384.

BAY GANIO AND THE IDEA OF NATIVE ACCORDING TO VLADIMIR VASSILEV

✉ **Mr. Rumen Shivachev**

Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., bl.17, fl.7 – 8
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: ruchiva@mail.bg